

УКРАЇНОЗНАВЧІ СТУДІЇ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

Серед постатей української культури, які викликають подив і шану майттям таланту в багатьох сферах «людського духа печаті», одним із перших виступає Володимир Гнатюк. Він — фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, історик, філософ; він — блискучий публіцист, активний громадський діяч і видатний організатор української науки. В. Гнатюк — настільки багатогранна і могутня постать в українському суспільно-національному та науковому процесі кінця XIX — перших десятиліть XX ст., що вивчення його творчості вказує не лише на велике значення цієї особистості в історії нашого народу, а й дає змогу глибше зрозуміти обставини відродження західноукраїнських земель, з'ясувати причини і характер подій, що відбулися в цілій Україні.

З приходом в НТШ В. Гнатюк побачив безпосередній приклад самовідданої титанічної праці своїх старших колег — І. Франка, М. Грушевського та інших — і з цього оточення постійно черпав насагу для власної творчості і досліджень. Недаремно на титульну сторінку своєї першої великої публікації В. Гнатюк випишує посвяту: «Високоповажаним панам проф. Михайлові Грушевському і д-рові Іванові Франкові, подвижникам українсько-руської науки, приятелям і вчителям молодіжі, свою працю присвячує ученик»¹.

Найпершим предметом наукових зацікавлень В. Гнатюка була фольклористика. Цій галузі українознавства він присвятив чи не найбільше уваги. Його цікавлять найрізноманітніші жанри фольклорної творчості, які він науково опрацьовує під кутом зору історії, розвитку та становлення як української, так і загалом слов'янської фольклорної творчості. Проте вже на самому початку В. Гнатюк зрозумів, що і без повного опанування теорії предмету глибоке вивчення народної творчості неможливе.

Збагнувши основні засади світової фольклористики, В. Гнатюк побачив, що доточасний стан досліджень усної народної творчості в Україні носив односторонній і безсистемний характер, що він у науковому плані не виходив за рамки простої популяризації й описання фактів. Як прихильнику історико-порівняльного методу, йому найбільше боліло те, що тоді, коли в багатьох країнах уже робилися спроби наукових узагальнень із різних проблем фольклористики, проводилось зіставлення матеріалів із явищами інших суспільних категорій (тобто народознавство виходило на концептуально-аналітичний рівень), в Україні всього того не було. Це вчений неодноразово підкреслює. «Те, що у нас починають думати, — пише В. Гнатюк Осипові Роздольському, — там (на Заході) давно пройдений крок». Він переживає за щоденні втрати безцінних джерел: «[...] страшно робиться, все губимо із року в рік»². І тут дослідник увесь поринає у проблеми української фольклористики і народознавства.

З великою увагою дослідник ставився до оригіналів фольклорних творів, що проявлялося у точності їх записів і передачі їх народною мовою. Цього принципу вчений дотримувався, працюючи над фольклорними текстами, усе життя.

З-поміж багатьох жанрів усної народної творчості на перше місце вчений ставить народну пісню. Цінною є його класифікація пісень. Дослідник також стежить за розвитком сучасної йому пісні, публікує розвідку «Народні пісні» (1916), в якій аналізує українські стрілецькі пісні першої світової війни.

Велике зацікавлення у вченого викликають народні звичаї, вірування і взагалі фольклорна проза. В. Гнатюкові належить розробка типології цієї прози.

українській науці. Пізнавальним підцим кутом зору є листування В. Гнатюка з Ф. Вовком — матеріал, який ще чекає свого дослідника³.

Своєю фольклористичною діяльністю В. Гнатюк намагався охопити більшість доступних йому українських територій, сягаючи і діаспорних поселень у Югославії, Угорщині, Румунії. Привертає увагу ученого й усна народна творчість українців США, Бразилії, Канади.

Чи не найбільш послідовно (від самого початку своєї наукової діяльності) вчений вивчає «зовсім не досліджену територію», на той час «нерушений, — за словами М. Драгоманова, — українськими дослідниками терен» — так звану Угорську Русь. У результаті багаторічного дослідження фольклористичних матеріалів, записаних безпосередньо з уст народу, та їх опрацювання з'являється шеститомник «Етнографічні матеріали з Угорської Русі» (1897—1898, 1900, 1909—1911). З появою перших томів цієї збірки в українській науці розпочався відлік етнографічних публікацій світового рівня опрацювання (незважаючи на те, що на той час вже були відомі збірки П. Чубинського, В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Роздольського та інших), оскільки це було перше вичерпне зібрання різножанрових фольклорних творів з одного регіону України. Поява цієї праці, що й досі є неперевершеним джерелом для народознавчих досліджень українського Закарпаття, — величезна заслуга В. Гнатюка.

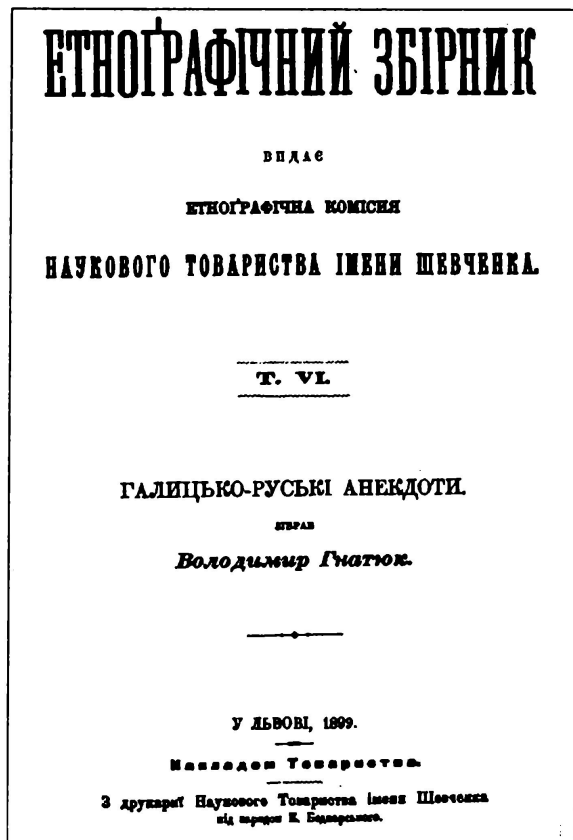
Потрібно зазначити, що до збирання фольклорних матеріалів В. Гнатюк вважав обов'язковим запрошувати кореспондентів із середовища освічених селян, учителів, священиків та гімназійної і студентської молоді. У цьому він бачив, крім користі для науки, шлях до зацікавлення населення народознавчою проблематикою, культурологічний момент, піднесення освіти. З цією метою він укладає різні спеціальні програми-питальники, квестіонари для збирання фольклорних та інших матеріалів, відозви до любителів народної словесності тощо.

До своїх першочергових наукових завдань учений завжди відносив збирання, опрацювання та видання матеріалів народної творчості, бо «[...] якщо тепер цього не зібрати, то завтра буде пізно, фольклор відходить від нас разом з людьми». Записи вченого нині є свідченням про життя українців у минулі століття на значній території сучасної Словаччини, Угорщини, Румунії.

Поряд із згаданими «Етнографічними матеріалами Угорської Русі» В. Гнатюк видає «Галицько-руські анекдоти» (1899) — збірник, що охоплює 700 текстів; двотомник «Галицько-руські легенди» (1902) — 412 текстів; «Знадоби до української демонології» (1904, 1912) — 1346 текстів; тритомник «Коломийки» (1905—1907) — 8622 пісні; «Гаївки» (1909) — 184 тексти і 180 мелодій; «Народні оповідання про опришків» — 278 текстів; «Похоронні звичаї обряди» (1912) — 20 детальних описів похоронів; двотомник «Колядки і щедрівки» (1914) — 222 зразки; «Народні оповідання про тютюнарів» (1915) — 77 текстів; двотомник «Українські народні байки» (1916) — 400 текстів; два томи сільського еротично-

В. Гнатюк

Титульна сторінка шостого тому «Етнографічного збірника», в якому поміщені етнографічні матеріали, зібрані В. Гнатюком. 1899 р.

Публікації В. Гнатюка мали і загальнослов'янське значення, бо цей український учений «зміцнював фронт передової науки у всьому слов'янському світі»⁷. В. Гнатюкові належить близько десяти розвідок і рецензій, присвячених білоруському фольклорові та етнографії. Починаючи з 1897 р., на сторінках «Записок НТШ» та інших видань Товариства він систематично рецензує російські фольклористичні та етнографічні праці; в полі його зору постійно перебувають такі журнали, як «Этнографическое обозрение», «Живая старина», «Известия отделения русского языка и словесности» та інші. У своїх рецензіях він гостро критикував представників консервативних шкіл у російській фольклористиці, — виступав проти теорії запозичення, «праісторичного обміну», «згасання і псування фольклору». Істотне значення мають і його праці, присвячені фольклорові й інших слов'янських народів — польському, чеському, словацькому та ін.

Здобутки В. Гнатюка у галузі вивчення фольклору слов'янських народів високо оцінювалися тогочасними славістами. В листі управи Познанського Товариства прихильників наук до Президії НТШ з приводу смерті В. Гнатюка мовиться: «Ваша втрата стосується також нас, бо і польська наука з найбільшою увагою стежила за працями померлого, знаходячи в них безліч цінних додатків і спостережень для польської етнографії»⁸. Відомі й інші аналогії. В листі, надісланому до НТШ філологічним факультетом університету ім. Т. Масарика у Брно, з цієї ж причини зауважується: «Покійний дослідник здобув собі в історії слов'янської етнографії невмирущі заслуги своєю невтомною збирацькою і видавничою діяльністю. Дякуємо йому за багатий матеріал, яким він всебічно висвітлює життя українського народу і тим самим допомагає досліджувати сусідні народи»⁹.

В. Гнатюк уважно стежив і за розвитком фольклористики в Австрії, Німеччині, Франції та Англії, мав особисті зв'язки з багатьма визначними фольклорис-

го фольклору (1912) — 319 текстів та інших (зауважмо, що в 1911 р. планувалося навіть окреме видання корпусу пісень і кільканадцяти томах)⁴.

І все це підготувала і видала в НТШ протягом якихось 16—18 років одна людина ім'я якої — Володимир Гнатюк. У підготовці «Етнографічного збірника» йому, як пише В. Ягич, «принадлежит выдающее участие [...] Он сам заполнил своими трудами большую половину «Етнографічного збірника» [...] С неустойчивым трудолюбием и редким самопожертвованіем этот симпатичный, скромный труженик изучает этнографию малорусскую в широких размерах ее содержания [...] Труд В. Гнатюка отмечается всеми качествами его добросовестной этнографической деятельности и заслуживает рядом с прочими трудами полного признания [...]»⁵. На збірку «Коломийки» відгукнувся також І. Франко (а високу оцінку цієї збірки можна з певністю віднести і до всіх вищеназваних видань), говорячи, що В. Гнатюк — «феноменально щасливий збирач усього етнографічного матеріалу, якому з наших давніх збирачів мабуть, не дорівняв ні один»⁶.

тами цих країн, особливо тісні контакти учений підтримував з «фінляндською школою» фольклористики, заснованою професором Гельсінського університету Юліусом Кроном. Коли 1907 р. у Гельсінкі була заснована Міжнародна федерація фольклористів, В. Гнатюк першим з-посеред українських учених став її членом.

Паралельно з фольклором В. Гнатюк досліджує етнографічні пам'ятки. Його цікавлять побут селян і сільське господарство як одна із сфер матеріального виробництва, а також ремесла, промисли, одяг, кулінарія та інше. Без вивчення чистих етнографічних джерел, на думку вченого, неможливе розуміння фольклорної творчості народу — «вони творились і розвивались невіддільно».

На окрему увагу заслуговують його праці про спосіб харчування західноукраїнського населення: «Народна пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині» (1899), «Народна пожива на Бойківщині» (1906), «Народна пожива в Галичині» (1918), а з праць про народні ремесла — «Кушнірство в Галичині» (1899), «Ткацтво в Східній Галичині» (1900).

Багато теоретичних спостережень зробив учений у своїх рецензіях на чеські, російські наукові праці. У них — зокрема у статтях про народну архітектуру і житло — він особливо наголошує на загальнослов'янських та національних рисах народної культури. Потрібно зауважити, що досліджуючи народне житло, вчений твердо стояв на прогресивних позиціях у трактуванні його історичного розвитку.

В. Гнатюк посідає непересічне місце і в українському літературознавстві. Саме завдяки його старанням з'являються друком невідомі досі твори — знайдені і впроваджені у науковий обіг оригінальні та перекладні літературні збірки XVII — початку XIX ст. Йдеться, наприклад, про публікацію «Інтересний збірник з с. Хітара (повіт Стрийський)» (1896), «Угровські духовні вірші» (1902), «Кілька духовних віршів (Співаник із Грушова)» (1903), «Хоценський співаник Левицьких» (1909), «Угровський співаник Ів. Градиловича» (1909), «Збірник Петра Колочавського» (1922). Публікуючи літературні пам'ятки, вчений додав до них вступ із палеографічним описом, зауваженнями про мову, час укладання пам'ятки, її походження. Опубліковані тексти є цінним матеріалом не лише для літературознавців, а й для фольклористів та мовознавців. Йому ж належить праця «Причинок до літератури нашого віршотворства» (1898), аналіз творчості молодого бачванського поета Габора (Гавриїла) Костельника у статті «Поетичний талант між бачванськими русинами» (1904), замітки і повідомлення про Еміля Золя (1902), Ізидора Воробкевича (1903), Ілярія Грабовича (1903), Михайла Старицького (1904) та інше.

Певний внесок робить В. Гнатюк у шевченкознавство та франкознавство. На сторінках видань НТШ та в інших виданнях, зокрема періодичних, він виступає із статтями «Нові переклади Шевченкових поезій» (1901), «Заборона Шевченкових вечорниць у Косові» (1901), «Автограф Шевченка», «Пам'яті Шевченка» (1902). Водночас вчений обговорює справу побудови пам'ятника Т. Шевченкові у Києві (1905).

Чимале місце в науковій спадщині вченого займають дослідження, що стосуються як творчості Івана Франка, так і його особистості. Крім розвідок біобібліографічного характеру, він пише огляди, рецензії, де аналізує праці письменника, висловлює зауваги щодо трактування І. Франком окремих проблем, оцінок фактів, водночас спростовуючи різні закиди на адресу письменника. Завдяки старанням В. Гнатюка була видана збірка поета «Мій ізмарагд», бібліографія його творів, а деякі з них уперше були покладені на музику.

Упродовж усього творчого життя вченого між ним та І. Франком панували особливі взаємини. І. Франкові належить виняткове місце у біографії В. Гнатюка. Це підкреслює сам вчений, зокрема, у згаданій вище присвяті «Етнографічного збірника». Це засвідчує і довголітня співпраця обох у Науковому товаристві ім. Шевченка, підготовка спільних видань, відозв («І ми в Європі», 1896), ювілею

І. Франка 1898 р. (за дорученням студентської молоді й інтелігенції Гнатюк очолював організаційний комітет)¹⁰. Гнатюк був одним із авторів відозви до громадськості під назвою «Українці», складеної напередодні святкування 40-річчя творчої діяльності І. Франка. «Нам, синам нинішнього дня, нелегко уявити собі всі велич заслуг Івана Франка в національній житті нашого народу, — мовиться у відозві. — Яка величезна частина теперішнього нашого національного світогляду, нашої національної культури і сили прийшла до нас від Івана Франка. Були у нас часи, коли все, що в нашій національній дорібці могло зватися свідомістю, культурою, поступом, гуманністю, демократизмом — все те обмежувалося до невеличкого гуртка одиниць з Іваном Франком на чолі»¹¹. Чи не тут криється пряма вказівка на витоки, з яких починалося Гнатюкове усвідомлення необхідності розвивати українознавчу науку. Сповнені глибокої поваги до Франка, висловлені В. Гнатюком і С. Томахівським слова в обіжнику від Президії НТШ з приводу важкої хвороби письменника та необхідності організувати допомогу йому та його родині¹². Відоме листування В. Гнатюка з В. Ягичем, К. Єнсенем, П. Тодоровим, В. Короленком, А. Черним, Я. Бодуеном-де-Куртене, М. Горьким, І. Полівкою та іншими стосовно залучення їх до участі в альманасі «Привіт Іванові Франкові» сороколіттю його письменницької праці. 1874—1914. Літературно-науковий збірник» (1916). В. Гнатюк був головним організатором альманаху, написав до нього передмову.

В. Гнатюк постійно підтримував контакти з багатьма українськими та зарубіжними вченими й письменниками, популяризуючи літературу і наукову творчість, наприклад, російських письменників в Україні (передусім через власні переклади та особисте листування). Він безкомпромісно виступав проти діячів шовіністичного спрямування, які недобачали або й заперечували самостійність літератури й науки, вважаючи їх чимось периферійним, неповноцінним. Прикладом може бути ставлення В. Гнатюка до Т. Флоринського. У 1905 р. у статті «Новий Флоринський в Одесі» він виступив проти намагання В. Істрина віднести всі письмові пам'ятки давньої української літератури, писані кирилицею, до російської спадщини. «Я цікавий, — пише В. Гнатюк, — чи багато лишило би ся великорусам літературних пам'яток XI—XVIII ст., коли би який українець приложив до них методу Істрина і зачав причисляти до українських пам'яток, мабуть тоді найліпше «выграла бы только научная объективность»¹³.

Цінними є і мовознавчі дослідження В. Гнатюка. Лінгвістичні зацікавлення його стосуються таких важливих галузей, як українська діалектологія, літературна мова, стилістика та культура мови, правопис, лексикографія, лексикологія, а також соціолінгвістика, славістика. Цікавили його й деякі проблеми ономастики, загального мовознавства і міжмовних контактів¹⁴.

У працях В. Гнатюка чітко розмежовуються діахронний і синхронний плани мовних явищ, диференціюються діалект і літературна мова. В одному із своїх ранніх досліджень учений зауважує: «Кожний народний говір, хоч би який багатий сам для себе, є занадто бідний для висловлення усіх думок нинішнього чоловіка. Літературна мова мусить мати все, що є найкраще в народних говорах [...]»¹⁵. Уважно простежуючи еволюцію мовних явищ в українській мові, вчений встановлює фактори, які виявляються визначальними при формуванні загальноукраїнських норм літературної мови, витворенні загальнонаціонального словникового фонду; визначає місце говорів у системі ужиткового мовлення, нарешті, коментує корелятивність нормативних та позанормативних мовних явищ тощо¹⁶. Цінні його спостереження над мовою окремих українських письменників (наприклад, праця «Кілька уваг про мову творів В. Стефаника», рівнів мови, погляди В. Гнатюка на граматику).

З-поміж усіх мовознавчих підрозділів чи не найбільша увага ним приділяється діалектам української мови. У діалектній системі В. Гнатюк бачив

основну підвалину для поступу мовознавчих досліджень. Все в нього будується, насамперед, на автентичному записі діалектних явищ.

У передмові до «Народних оповідань про опришків» (1910) учений дає ґрунтовну характеристику українських гуцульських говірок. За цю роботу, що ще донедавна залишалася найдосконалішою в українському діалектознавстві, на пропозицію В. Ягича та О. Шахматова Петербурзька Академія наук нагородила В. Гнатюка премією О. Котляревського¹⁷. Показовими у цьому плані є також статті «Причинки до пізнання Гуцульщини» (1917) та «Гуцули» (1924). Певний внесок зробив дослідник у вивчення бойківського говору (праці «До бойківського говору», 1902); «Останки аориста в нашій мові», 1905 та ін.). Особливим його здобутком є передусім дослідження закарпатських говірок, зокрема говірок суміжних українсько-словацьких територій, говору бачванських русинів-українців. З приводу їх визначення він звертається до О. Шахматова: «Я хотів би почути Вашу гадку, чи говори західноруські і бачванський, які я причисляю до руських говорів, на Ваш погляд руські чи словацькі, як про те говорять професори Пастернек, Соболевський, Полівка і інші [...]»¹⁸. В. Гнатюк визначає мовні та етнографічні межі поселень українців на Закарпатті та в інших регіонах України. З цих питань на окремому увагу заслуговують праці: «Руські оселі в Бачці» (1898), «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» (1900), «Словаки чи русини?» Причинки до в'яснення спору про національність західних русинів» (1901), «Руська мова в Угорщині» (1902), «Чи бачванський говір словацький?» (1905) та ін.

За словами Й. Дзендзелівського, В. Гнатюк був одним із найвизначніших українських діалектологів кінця XIX — початку XX ст. Про визнання його наукового авторитету в цій галузі яскраво свідчить і те, що О. Шахматов двічі звертався саме до В. Гнатюка з проханням завершити упорядкування програми для збирання матеріалів українських говорів (цю працю розпочав К. Михальчук, та через хворобу змушений був її залишити, а А. Кримський за браком часу відмовився)¹⁹.

Помітний внесок В. Гнатюка у соціолінгвістику. Під цим кутом зору привертають до себе увагу опублікований ним словник лірників Бучацького повіту під назвою «Словарець лірницького говору» (1896 р. доданий до праці «Лірники»), рецензії на праці Ю. Яворського «Куманець по лемберськи» (1902), Н. Нелиповича «Тарабарский язык» (1903) та інше.

У полі зору В. Гнатюка завжди була українська словникова продукція. Він постійно рецензує двомовні, тлумачні, термінологічні та діалектологічні словники української мови. З цих рецензій постає перед нами лексикограф-учений і лексикограф-практик, якого постійно турбує розвиток української лексикографії²⁰. Він завжди був противником штучного творення слів, вважаючи, що неологізми повинні ґрунтуватися на законах народної мови: «Хто хоче творити нові слова, повинен перше простудіювати невичерпні скарби живої народної мови і то у всіх діалектах і говорах, не виключаючи й галицьких, як се досі робиться; повинен вивчити докладно всі закони мови, а тоді не треба буде ні лізти за словом у кишеню, ні потитися над його утворенням і утворювати зле. Тоді прийде все само від себе»²¹. Цікаві спостереження щодо вживання іноземних слів в українській мові. Він зауважує, що «не належить робити закиду тим, хто уживає у літературній мові чужих слів, замість кувати свої, бо на багато слів новішої культури (особливо техніки: телефон, телеграф, залізниці, кораблі і т. д.) не можна в нашій мові (і в багатьох чужих) утворити своїх власних термінів [...]»²².

У ряді праць окрема увага приділялася розвитку української наукової термінології, про що вказує тісна співпраця вченого з Математично-природописно-лікарською секцією НТШ.

У контексті підвищеної уваги до слова і лексикографії не слід забувати, що В. Гнатюк був редактором найповажніших видань НТШ, а також довголітнім сек-

В. Гнатюк з Н. Будзиновською та М. Коцюбинським у Криворівні

ретарем цього Товариства, і через його руки проходило майже все листування, написання важливіших звернень, заяв і оголошень, діловодство. Хочеться підкреслити ще один аспект. В. Гнатюк, спираючись на загальноукраїнську мовну традицію, створив один із перших українських правописів і його послідовно дотримувався. Нині цей правопис з усією впевненістю можна назвати правописом Наукового товариства ім. Шевченка. Питанням правопису вчений присвятив десятки праць.

Завдяки авторитету В. Гнатюка, І. Франка, К. Студинського, М. Возняка та інших згаданих правопис НТШ набув такого рівня, що багато його позицій пізніше були прийняті як загальноукраїнська правописна норма. Їх використала і впровадила Всеукраїнська Академія наук у Києві, починаючи з 1921 року.

Говорячи про В. Гнатюка як мовознавця і громадянина, не можна не сказати про його довголітню боротьбу за скасування царського указу 1876 року. Понад десять його статей присвячені цій загальноукраїнській проблемі, з якою вчений зіткнувся уже в перші тижні своєї праці в НТШ, коли довідався, що українська мова, як мова виступів на XI Археологічному з'їзді в Києві заборонена. 20 серпня 1899 р. В. Гнатюк та І. Франко вислали від імені Президії НТШ окремого листа організаторам з'їзду. Окремо В. Гнатюк, як науковий секретар Товариства, видає обіжник, підкреслюючи ухвалу дійсних членів НТШ «не брати участі в з'їзді, наскільки справа українсько-руської мови не буде корисно полагоджена [...]»²³. Подібна історія повторилася у 1902 р. під час проведення XII Археологічного з'їзду у Харкові²⁴. У 1903 р. В. Гнатюк опублікував статтю «Російська цензура і українська мова», в якій дав нищівну критику заходам російського уряду щодо зневажання української мови. Під впливом загального обурення і тиску різних верств населення, в тому числі частини прогресивно настроєної російської інтелігенції, на переломі XIX ст. царська адміністрація пішла на певні поступки.

В. Гнатюк боровся і проти тенденцій панславістичних діячів, які намагалися впровадити російську мову як «всеслов'янську», скасувавши тим самим усі національні слов'янські мови. Речником цієї ідеології, як відомо, був журнал «Славянский век». У 1901 р. редактор «Века» запропонував вживати в усьому

слов'янському світі одну російську мову, а всі інші відкинути як гальмо «всеслов'янського об'єднання». В. Гнатюк назвав таку ідею безглуздою, а її автора — «всеслов'янином із Куликова» (1901). У 1905 р. під впливом революційних подій в Росії «Славянський век» припинив своє існування, а В. Гнатюк з цього приводу написав некролог під назвою «Славянський век» упокоївся» (1905).

У цьому напрямі В. Гнатюк вів боротьбу також і з галицькими москвофілами, викриваючи їх антинародну політику (див. його праці «Москвофільська наука» (1904), «Новітні фарисеї» (1905), «Культурність галицьких москвофілів» (1905), «Хто підтримує москвофільство» (1905) та ін.).

У колі українознавчих досліджень В. Гнатюк постає перед сучасниками і як історик, насамперед історик України. У центрі його уваги — питання давньої і нової історії українських земель. Багато місця займають у його творчості ХІХ ст. проблеми національного становлення українського народу, його боротьба за політичні та економічні права, за розвиток культури. До джерел дослідження історії народу В. Гнатюк часто відносить і його фольклорну творчість, підкреслюючи, що вона «пояснює нам його історію», через неї ми маємо змогу знайомитися з його «поглядами суспільними, громадськими і політичними»²⁵ (див., наприклад, «Словацький опришок Яношік в народній поезії», 1899). В. Гнатюк — автор обширної енциклопедичної статті «Малорусове» в «Оттов словнику науковому» (1900). Йому ж належить робота «Національне відродження австроугорських українців 1772—1888 рр.» (1916). У 1910 р. О. Шахматов запропонував В. Гнатюку написати статтю на подібну тему для синтезованої праці «Український народ в его прошлом и настоящем»²⁶. У цій роботі широко обговорювалося політичне життя, рівень національної свідомості, розвитку шкільництва, преси, громадських інституцій на західноукраїнських землях. У повідомленні «Австрійська конституція в цифрах» (1901) В. Гнатюк окремо наголошує на тенденційних обмеженнях представництва національних меншостей у державних установах Австро-Угорщини. Деякі пізнавальні історичні факти знаходимо в працях «Кубанщина й кубанські українці» (1920), «Гуцули» (1923).

Окрему сторінку в дослідженнях В. Гнатюка становить історія Закарпаття. Уже в 1899 р. у двох числах чеського журналу «Словански Преглед» він публікує ґрунтовну розвідку «Русини в Угорщині» і паралельно в «Літературно-науковому віснику» — «Причинок до історії зносин галицьких і угорських русинів», «Число русинів на Угорщині» та інші. Розглядаючи історичне минуле закарпатських українців, дослідник показує інтенсивну мадяризацію населення, що вела до залежності і відсталості, а далі й повного культурного зубожіння народу.

«Так, в Угорщині дійсно є свобода, — пише В. Гнатюк, — для панів — робити, що їм подобається, для мужиків — слухати панських розпорядів, платити величезні податки, давати рекрута і — вмирати з голоду»²⁷. Поряд із тим В. Гнатюк вказує на історичну зумовленість взаємин українців з різними іншими етнічними групами в Україні, простежує, зокрема, зв'язок галичан із закарпатцями від найдавніших часів, зауважуючи особливе поживавлення їхніх стосунків у ХІІІ та ХVІІІ ст.

Звертають на себе увагу його спостереження щодо трактування понять «народ» і «нація» як суспільно-політичних категорій. Поняття «народ» В. Гнатюк пов'язує насамперед із поняттям «селянство», вбачаючи в селянстві основу майбутнього прогресу українського народу. Що ж до нації, то В. Гнатюк розуміє, що ознакою нації є мова («найособливіша і найглибша сфера обстоювання свого «я», а якщо воно є, то зберігається особиста і національна гідність»). Та, крім мови, мусить бути ще «щось інше, по чім належить пізнавати національну відмінність народу»²⁸. І цим іншим є історичні умови розвитку народу, його традиції, антропологічні особливості, психологія, релігія, нарешті, ставлення до цього народу сусідніх народів²⁹. Названі постулати свідчать про обстоювання вченим основ-

них принципів етнографічних досліджень. Ілюстрацією застосування такого методу різнопланових зіставлень в опрацюванні питання є також його стаття «Чи закарпатські українці автохтони?» (1922). Подібних питань В. Гнатюк торкається у розвідці «Словаки чи русини?», основні положення якої знайшли підтримку серед багатьох дослідників, у тому числі тих, що жили на Закарпатті і цікавилися цією проблемою³⁰. Взявши за аргументацію історичні, етнографічні, мовні та інші дані, вчений — на противагу офіційним угорським опонентам — доходить висновку, що закарпатські українці жили на своїй території вже перед VIII—IX ст. Стаття В. Гнатюка на свій час мала політичне значення, а сьогодні її висновки підтверджуються новими історичними і археологічними джерелами.

Таким чином, як прихильник застосування порівняльного методу в гуманітарних і суспільних науках, В. Гнатюк, на відміну від інших учених, не відкидає таких шкіл у науці, як «історична», «антропологічна» чи навіть «міфологічна». Однак «жодна з них не може бути універсальною», хоча у кожній, на думку вченого, можна знайти щось раціональне³¹. Найголовніше, за словами В. Гнатюка, — «це правда в науці». Під цим кутом зору В. Гнатюк високо оцінив О. Шахматова, який стояв на об'єктивних засадах у трактуванні мовно-історичних явищ, що, як відомо, знайшло відображення, насамперед, у його розумінні зв'язку й етнічного континууму східнослов'янських народів. У листі від 26 грудня 1901 р. О. Шахматов пише В. Гнатюкові: «Главная задача моя — это дать очерк взаимных отношений русских говоров (тобто українських, білоруських і російських. — *О.К.*) и решительно отказаться от всяких попыток искать в киевлянах предков современных великороссов»³².

В. Гнатюк цікавиться історією політичних учень, пильно стежить за науковим поступом гуманітарних наук. Починаючи з кінця XIX ст., дослідник стає на шлях інноваційного сприйняття і трактування багатьох явищ та проблем українознавства. Прямим свідченням цього є вироблені ним принципи досліджень українського етносу на окраїнних територіях. Він окремо підкреслює розвиток нових напрямів наук, наприклад візантології («Нова галузь наук», 1902). З метою висвітлення нового в науці В. Гнатюк пише ряд біографічних портретів, ювілейних есе, присвячених українським та іноземним історикам політичної історії, історикам-економістам, історикам-філософам тощо, у творчості яких він, як правило, відзначає новизну й актуальність опрацьовуваних ними проблем. внесок цих учених у світову скарбницю науки, в тому числі в українознавство (Григорій Джаншієв (1900), Станіслав Шнир-Пепловський (1900), Станіслав Щепановський (1900), Едмунд Еган (1901), Франческо Крісті (1901), Ерік Норденшільд (1905), Юрій Гуца-Венелин (1902), Чезаре Паолі (1902), Остап Терлецький (1902), Микола Шільдер (1902), Олексій Маркевич (1903) та інші. Дослідженнями персоналій В. Гнатюк продовжував започатковану раніше традицію, доносячи до широкого читача імена з великого світу науки.

В. Гнатюкові боліли недуги різних рідних і чужих «вождів народу» — їх кар'єризм, політиканство, необ'єктивний критицизм (див. статтю «Дещо про наші домашні болячки», 1902). Він їдко висміює звернення так званого «Хлопського комітету у Львові» до страйкуючих селян, в якому представники польської верхівки радять не виступати проти поміщиків, а все вирішувати мирним шляхом (стаття «Добрі ради для страйкуючих», 1902). І тут же щиро вітає перемогу комітету, зорганізованого для відкриття пам'ятника І. Котляревському, над царським зволіканням та заборонами. Від імені Наукового товариства ім. Шевченка він пише: «Простуючи шляхом, який зазначив Котляревський, а який протерли його наступники, ми в тім почуттю солідарності з кращими силами України, із чільними сіячами людського поступу, знаходимо непохитну віру,

що діло, розпочате Котляревським, не вмере, не загине і кличе з повної груді: «Ще не вмерла Україна» (зауважимо, що царська цензура викреслила останнє слово, вписавши натомість: «Ще не вмерла українська Русь»)³³.

Революційна ситуація в Україні в 1917—1919 рр. зродила у В. Гнатюка надії на всебічний розвиток його краю. У листі до І. Кривецького від 20 липня 1917 р. він зауважує: «Україна так рушається, що аж не хочеться вірити. Видається, немов се казка або сон [...] Дуже бажав би я дожити до нового ладу на Україні»³⁴. А як радіє В. Гнатюк створенню Української Академії наук! Після присвоєння йому звання академіка в 1924 р. учений пише: «Колись моєю молодочою мрією було дожити до хвили, в якій на українській землі став би український університет та Українська Академія наук, дві інституції, що ввели б український народ у ряд загально признаних культурних націй. Ся мрія тепер здійснена. Я вважав би великим щастям, коли би міг наприкінці свого життя хоч здалека би докинути й свою цеглину до тої величавої будівлі, яку здвигає УАН для української науки»³⁵.

Не стояв дослідник і осторонь питань, що їх ставило життя конфесій в Україні. Він був релігійною людиною, але ця релігійність зовсім не перешкодила йому публікувати твори Ф. Енгельса, Л. Моргана, К. Каутського, позитивно відгукуватись про праці Ф. Лассаля, К. Лібкнехта та критикувати (інколи дуже гостро) місцеве духовенство. Оцінка релігійних явищ в історії церковного життя в Україні завжди накладалася у В. Гнатюка на канву загального розвитку українознавства. Він не сприймав консерватизму церкви відносно національно-визвольної боротьби українського народу. З погляду дослідження конфесійних питань, сфер їх життєвого впливу в Україні становлять інтерес праці В. Гнатюка «Православна церква в Росії за Олександра III» (1902), «Діяльність католицьких монахів в Австрії» (1902), «Вавилон і Біблія» (1902) та інші. У своїх працях В. Гнатюк торкався також питань діяльності українських релігійних сект.

Володимир Гнатюк як представник плеяди корифеїв українського наукового світу став одним із засновників високої науки в Україні, що робила свої перші кроки в Науковому товаристві ім. Шевченка у Львові. В його творчості міцно поєдналися особисте (виражене у великій працездатності та цілеспрямованості в задумах і переконаннях) та громадське розуміння завдань науки у відродженні духовності рідного народу і його національної свідомості.

¹ Етнографічний збірник. — Львів, 1897. — Т. 3. — С. 111.

² ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2282. — Арк. 62.

³ Там же. — Спр. 2266. — Арк. 39—40, 76—77 та ін.; Володимир Гнатюк: Документи і матеріали (1871—1989). — Львів, 1998. — № 129, 219, 225, 228, 231, 267, 279, 279, 283, 292, 320, 321, 328, 348, 355.

⁴ Інститут археології НАН України. Науковий архів. — Ф. А. — Спр. В/1692. — Арк. 1—2.

⁵ Архів Російської академії наук (далі — Архів РАН). Санкт-Петербурзьке відділення. — Ф. 2. — Оп. 5. — Спр. 37. — Арк. 1—6.

⁶ Франко І. Рецензія на кн. Володимир Гнатюк. Коломийки. Т. 2. // Літературно-науковий вісник (далі — ЛНВ). — Львів, 1906. — Т. 25. — Кн. 9. — С. 502.

⁷ Яценко М.Т. Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність. — К.: Наук. думка, 1964. — С. 273.

⁸ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 421. — Арк. 34.

⁹ Там же. — Арк. 45.

¹⁰ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (далі — ІЛ). — Ф. 59. — Спр. 761. — Арк. 1; Мочульський М. Іван Франко. Студії та спогади. — Львів, 1938. — С. 30—32, 40—41.

¹¹ Іван Франко: Документи і матеріали. 1856—1965 / Упорядники І. Бутич, Я. Дашкевич, О. Купчинський, А. Сісецький. — К., 1966. — С. 290—291.

- ¹² Володимир Гнатюк. Документи і матеріали. — № 227.
- ¹³ Гнатюк В. Новий Флоринський в Одесі // ЛНВ. — Львів, 1905. — Т. 32. — Кн. 12. — С. 237.
- ¹⁴ Дзендзелівський Й.О. Володимир Гнатюк як мовознавець // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1976. — № 7. — С. 207.
- ¹⁵ Наша школа. — Львів; Чернівці, 1913. — Зош. 6. — С. 340—341.
- ¹⁶ Загнітко А.П. Граматична концепція В. Гнатюка // Т. Шевченко і українська національна культура: Матеріали наукового симпозиуму. — Львів, 1990. — С. 108.
- ¹⁷ Архів РАН. Санкт-Петербурзьке відділення. — Ф. 2. — Оп. 5. — Спр. 37. — Арк. 1—6.
- ¹⁸ Володимир Гнатюк: Документи і матеріали. — № 114.
- ¹⁹ Дзендзелівський Й.О. Володимир Гнатюк як мовознавець. — С. 215.
- ²⁰ Там же. — С. 234.
- ²¹ Гнатюк В. В справі української літературної мови // ЛНВ. — 1924. — Т. 84. — С. 86.
- ²² Володимир Гнатюк: Документи і матеріали. — № 225.
- ²³ Там же. — № 78.
- ²⁴ Хроніка і бібліографія // ЛНВ. — 1902. — Т. 19. — Кн. 8. — С. 19—20.
- ²⁵ Гнатюк В. Рецензія на працю О. Барвінського «Das Volksleben der Ruthenen» // Записки НТШ. — 1898. — Т. 26. — С. 43—44.
- ²⁶ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 2286. — Арк. 58.
- ²⁷ Гнатюк В. Мадярська свобода // ЛНВ. — 1905. — Т. 32. — Кн. II. — С. 150.
- ²⁸ Відповіді О. Соболевському та Я. Пастернеку — рецензентам моєї праці «Руські оселі в Бачці» // Записки НТШ. — Отів, 1898. — Т. 22. — Кн. 2. — С. 1—58.
- ²⁹ Мушинка М. Володимир Гнатюк // Записки НТШ. — Париж; Нью-Йорк; Сідней; Торонто, 1987. — Т. 207. — С. 152.
- ³⁰ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі — ІР). — Ф. 34. — Спр. 336. — Арк. 1—2; ІЛ. — Ф. 3. — Спр. 1637. — С. 5—8.
- ³¹ Пор. міркування В. Гнатюка в огляді праць, уміщених у сьомому річнику «Живой старины» (Записки НТШ. — Львів, 1909. — Т. 91. — С. 185—186).
- ³² ІР. — Ф. 34. — Спр. 610. — Арк. 1.
- ³³ Мушинка М. Володимир Гнатюк. — С. 123.
- ³⁴ ЦДІА України у Львові. — Ф. 309. — Оп. 1. — Спр. 987. — Арк. 90.
- ³⁵ Там же. — Спр. 2290. — Арк. 20.

ВОЛОДИМИР КУБІЙОВИЧ І НТШ

Олег ШАБЛІЙ

Володимир Кубійович (1900—1985 рр.) став дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у 1931 році. І відтоді був нерозривно пов'язаний з ним аж до смерті. З самого початку він активно включився у наукову, видавничу і організаційну роботу Товариства і не знижував інтенсивності своєї праці, доки дозволяли йому фізичні сили. Без жертвовної діяльності вченого був би неможливий величезний внесок НТШ в українську та світову науку і культуру. По суті, тільки період становлення В. Кубійовича як вченого (1921—1930 рр.) пройшов поза НТШ. Це Товариство сформувало з нього видатного українського науковця й організатора української науки як в краю, так і в діаспорі.

1

До праці в НТШ В. Кубійовича залучила Олена Степанів-Дашкевич — доктор філософії з історії та географії, відома у той час як героїня національно-визвольних змагань 1914—1920 рр. Особливо заприятелював В. Кубійович з доктором філософії Юрієм Полянським (1892—1975) — географом, геологом і археологом.